

*В. В. Горєва,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ ТА УКРАЇНОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА НА ПЕРШОМУ МІЖНАРОДНОМУ З'ЇЗДІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ФІЛОЛОГІВ (ПРАГА, 1929 р.)

Перший Міжнародний з'їзд слов'янських філологів, присвячений 100-річчю від дня смерті визначного чеського філолога, засновника наукової славістики Йосифа Добровського, відбувся в Празі впродовж 6–13 жовтня 1929 р. Ініціатором заходу виступив «Празький лінгвістичний гурток», куратором з'їзду став Президент Чехословацької Республіки Томаш Масарик. До Організаційного комітету з'їзду увійшли професор Матіаш Мурко (голова), професор Іржі Полівка (заступник голови), професор Іржі Горак (секретар), доктор Станіслав Петіра (помічник секретаря), професор Мілош Вейнгарт (скарбник), доктор Йозеф Курц (помічник скарбника). Також місцеві організаційні комітети з підготовки з'їзду були створені в м. Брно (на чолі з професором Франком Вольманом) та в м. Братислава (на чолі з ректором Університету ім. Коменського доктором Альбертом Пражаком).

Метою організаторів Міжнародного з'їзду було привернення уваги широкого наукового загалу до актуальних проблем та перспектив розвитку славістичних досліджень, вирішення яких забезпечило б поглиблення культурної взаємодії між слов'янами.

Учасниками з'їзду стали 546 представників усіх напрямів славістичної науки, а також дотичних до неї дисциплін зі слов'янських країн та ще з 22-х неслов'янських країн світу, зокрема з Німеччини, Швеції, Норвегії, Франції, Англії, Італії, Греції, Румунії, Литви, Естонії та ін. Робочими мовами з'їзду були слов'янські, а також німецька, англійська, французька та італійська мови.

Для виголошення доповідей та коротких тез учасників з'їзду було сформовано 3 секції. До обговорення планувалася така тематика (цитуємо за архівним документом – ІР НБУВ, ф. 179, од. зб. 261):

«1. Літературно-історична секція»

1. Організація роботи бібліографії в галузі слов'янських літератур.
2. Правила наукового редагування праць слов'янських письменників.
3. Проблеми еволюції слов'янських літератур і їх поділу на періоди та пов'язані з цим питання.
4. Найбільш нагальні завдання при вивченні слов'янських літератур середньовіччя.
5. Проблеми порівняльного вивчення слов'янських літератур та народної традиції; цілі й методи.
6. Синхронічна методика та завдання для вивчення сучасних слов'янських літератур.
7. Літературна та мовознавча наука.
8. Поетика та стилістика і їхній зв'язок з історією літератури.
9. Нові тенденції літературної науки.
10. Фольклор та історія літератури.
11. Архіви народної прози та поезії.
12. Тезаурус народних вірувань слов'ян.

2. Лінгвістична секція

1. Проблеми методики, що виникла з уявлення про мову як про систему (синхронічний метод та його зв'язок з діахронічним методом, структурне порівняння проти генетичного порівняння, випадковий характер або цінність закону фактів лінгвістичної еволюції), та важливість цього уявлення для слов'янських мов.
2. Праці, що розглядають систему мови, особливо слов'янської [а) дослідження звукового аспекту мови, слова; б) дослідження слов'янського синтаксису].
3. Проблеми досліджень мов з точки зору їх різних функцій (мови: письмова, поетична, спеціальні, а також стилі мови), особливо в слов'янських мовах.
4. Актуальні проблеми старослов'янської мови.
5. Проблеми фонетичної та фонологічної транскрипції в слов'янських мовах.
6. Принципи лінгвістичної географії; їхнє застосування в етнографічній географії та зв'язок з останньою на слов'янських теренах.
7. Проблеми міжслов'янського атласу, особливо лексичного.
8. Проблеми методики слов'янської лексикографії.
9. Важливість функціонального мовознавства для культури та критики слов'янських мов.

3. Педагогічно-дидактична секція

1. Правила методики порівняльних слов'янських граматики та словників.
2. Застосування нових лінгвістичних тенденцій у закладах середньої освіти:
 - а) у викладанні рідної мови;
 - б) у викладанні слов'янських мов.
3. Викладання а) слов'янських мов та б) слов'янських літератур у закладах середньої освіти, школах комерції та технічних школах.
4. Вивчення а) слов'янських мов, б) слов'янських літератур у закладах вищої освіти.
5. Обмін учнями і студентами та листування між закладами вищої і середньої освіти. Інші принагідні засоби для зміцнення слов'янської єдності».

Керівниками літературно-історичної секції стали професор Іржі Полівка та професор Мілош Хайзек, секретарем – доктор Карел Крейді. Лінгвістичну секцію очолили професор Еміль Сметанка та професор Мілош Вейнгарт, секретарем був доктор Йозеф Курц. Секцією педагогіки та освіти керували доктор Іржі Кліма, професор Мілош Вейнгарт, за секретаря був професор Франтишек Оберпфальцер.

Для участі української делегації в першому Міжнародному з'їзді слов'янських філологів Оргкомітет надіслав до Всеукраїнської академії наук (ВУАН) лист із запрошенням взяти участь у заході.

У зв'язку з цим Історично-філологічний Відділ ВУАН спрямував листа від 30 жовтня 1928 р. № 6473 до відомого українського славіста професора Андроника Степовича з проханням скликати Комісію для зв'язку з Оргкомітетом першого Міжнародного з'їзду слов'янських філологів, створену згідно з постановою Історично-філологічного відділу ВУАН від 18 жовтня 1928 р. (протокол № 16, п. 8). До складу Комісії входили А. Степович (голова), В. Петров (секретар), Є. Тимченко, К. Квітка, Є. Рихлік (члени). У своєму протоколі зборів з приводу з'їзду слов'янських філологів у Празі 1929 р. члени Комісії ухвалили звернутися до голови Оргкомітету з'їзду Матіаша Мурка з проханням надіслати докладну інформацію про захід. Лист-відповідь з Праги став предметом обговорення на наступному засіданні Комісії.

Офіційна делегація ВУАН так і не взяла участь у першому з'їзді славістів, проте українське наукове представництво в Празі все ж було, і було навіть дуже репрезентативним: представники української діаспори, в основному з Чехії та Польщі, виступили з ґрунтовними фаховими доповідями, які отримали високу оцінку світової славістичної спільноти.

Так, на літературно-історичній секції Леонід Білецький, докторант Українського Вільного Університету в Празі, здійснив спробу проаналізувати піввіковий період вітчизняного літературознавства з точки зору розвитку в ньому наукових шкіл, зокрема порівняльно-історичної (Білецький Л. Головні напрями української науково-літературної критики за останні 50 літ // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. – S. 31–36). На прикладах сюжетів та мотивів у пам'ятках різних народів учений, із залученням до свого дослідження даних історії, лінгвістики, етнології, психології, права тощо простежив, як вони поглиблюються та взаємодоповнюються.

Важливі проблеми української літератури середньої доби актуалізував відомий український учений, на той час професор, викладач церковнослов'янської мови Варшавського університету Іван Огієнко. Досліджуючи Крехівський апостол 1560-х років, він дійшов висновку, що мова цієї пам'ятки є мовою української інтелігенції та міщанства XVI ст., а її широкий полісемічний словниковий ряд з елементами церковнослов'янської, польської, грецької та інших мов дає цінний матеріал для вивчення історії української мови, дослідження польського впливу на українську літературну і народну мову ще до Люблінської унії (Огієнко І. Крехівський апостол 1560-х років // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. – S. 185–194).

Новий науковий погляд на основні періоди в літературному розвитку українського Закарпаття містила доповідь відомого етнографа, історика літератури галичанина Юліана Яворського (Яворский Ю. Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. – S. 74–89). Аналізуючи історично-культурну та мовну спорідненість літератури Галицько-Волинської та Карпатської Русі (головне від XVI ст. і до початку XX ст.), вчений визначив чотири її періоди: слов'яно-руський (закінчуючи XVI ст.), середній – час переважання народної мови в якості літературної (XVII ст. – поч. XVIII ст.), латино-мадярський (поч. XVIII ст. – 40-ві роки XIX ст.) і відродження (початок діяльності українського письменника, культурного діяча та педагога А. Духновича).

Відомий український фольклорист, музикознавець та літературознавець, професор, тоді викладач української словесності Українського таємного університету у Львові, Філарет Колесса, дослідивши карпатський цикл народних пісень, вказував у своїй доповіді на спорідненість народних пісень карпатських слов'ян, до яких належали й лемки (Колесса Ф. Карпатський цикл народних пісень (спільних українцям, словакам і полякам) // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. –

S. 93–114). Зміст, віршована будова, подекуди навіть мелодія пісенного фольклору в таких слов'янських народів, як лемки, словаки, моравські чехи та поляки, вказують на спільне джерело, одну редакцію. Для прикладу вчений проаналізував різні групи пісень, зокрема обрядові, пісні-легенди, балади, романси, ліричні та сатиричні твори, звернувши увагу на віршовану форму цих фольклорних зразків народної творчості, яка дає можливість систематизувати пісенний матеріал, вказати на його спорідненість, дослідити первісну редакцію та літературні впливи.

Зв'язки української усної словесності зі східнослов'янською анонсував на з'їзді відомий український літературо- та мовознавець, громадський діяч, один із засновників Українського Вільного Університету в Празі Олександр Колесса (Колесса О. Розсліди й видання слов'янських пам'яток апокрифічної літератури // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. – S. 115–132). Зробивши огляд важливих апокрифічних видань, учений розглянув вплив апокрифічної літератури на певні категорії людської творчості, космогонічні апокрифи і дуалістичні мотиви. О. Колесса дослідив апокрифічні твори, основою яких стало Никодимове Євангеліє, і проаналізував їхній вплив на драматичну літературу, обрядовий, зокрема різдвяний та великодній, фольклор певних груп слов'янських народів; виявив апокрифічні мотиви в релігійних піснях та в іконографії. Його доповідь лягла в основу прийнятої на з'їзді резолюції щодо видання апокрифічної літератури слов'янських народів.

Важливі книгознавчі та бібліографічні питання з тлумаченням основних термінів і понять актуалізував у своїй доповіді відомий український бібліолог, на той час професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, Степан Сірополко (Сірополко С. Українська бібліографія та бібліографія українці в галузі фільмології // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. – S. 349–353). Він розглядає досить важливе для тогочасної української бібліографічної науки питання: які видання мають увійти до «вичерпного всеукраїнського бібліографічного репертуару» – тільки україномовні видання чи вся книжкова продукція, що виходить на українських землях, або й та література, котра за своїм змістом пов'язана з українознавством, незалежно від місця друкування та мови, якою вона видана.

Іларіон Свенціцький, український філолог, етнограф, тоді викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету, присвятив свій виступ визначенню спільної основи розвитку українського письменства і мистецтва, підкресливши міжнародний характер творів мистецтва (Свенціцький І. Спільні основи розвитку українського письменства і мистецтва // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929.* – Praha, 1932. –

S. 368–376). Індивідуальність національного мистецтва, на думку доповідача, виражалася в Західній Україні особливим консерватизмом у дотриманні первісних форм архітектури, орнаменту, мови й словесності. Найбільш архаїчні типи українських говірок притаманні західноукраїнському поселенню (тодішньому Поліссю, Підляшшю, Волині, території колишніх Червеньських Городів та Бойківщині).

У лінгвістичній секції представники від України брали активну участь в обговоренні актуальних проблем слов'янського мовознавства. Зокрема, український мовознавець, педагог, на той час співробітник Інституту білоруської культури, Петро Бузук виступив з ідеєю створення загальнослов'янського лінгвістичного атласу (Бузук П. Лінгвістичная географія як дапаможны мэтод пры вывучэньні гісторыі мовы // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 458–475*). Учений підкреслив важливість архаїчних говірок для дослідження історії мови, наголошуючи, що вони надають можливість встановити попередні етапи розвитку того чи іншого мовного процесу, а також з більшою точністю визначити хронологію мовних змін.

Для систематичного дослідження мовних явищ професор Слов'янського університету в Празі, в минулому – один із засновників Української академії наук, Степан Смаль-Стоцький визначив найближчі завдання славістики, які, на думку вченого, полягали в опрацюванні старої церковнослов'янської мови та налагодженні зв'язків з індогерманістикою та загальним мовознавством (Смаль-Стоцький С. Найближчі завдання славістики // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 708–712*). Для цього він пропонував створити словник і граматику старої церковнослов'янської мови; систематично публікувати славістичні часописи та монографії; вивчати слов'янську мову в контексті історії та культури праслов'янської доби; досліджувати звукові, морфологічні, словотворчі та синтаксичні системи слов'янських мов.

У своїх дослідженнях з ономастики стосовно «історичного розвитку українських (здібнїлих та згрубілих) хресних чоловічих імен з окремішною увагою на завмерлі суфікси» професор Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі Василь Сімович на основі великої джерельної бази визначив здібнїлі та згрубілі чоловічі імена, які в різні періоди функціонування української мови виявляли різну словотворчу активність (Сімович В. Історичний розвиток українських (здібнїлих та згрубілих) хресних чоловічих імен з окремішною увагою на завмерлі суфікси // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 696–704*).

Фонетики українських діалектів стосувалася доповідь відомого українського мовознавця, тоді професора польського Ягеллонського універси-

тету, Івана Зілінського (Зілінський І. У справі діалектологічної класифікації українських говорів // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 737*). Його дослідження, в яких аналізувалося походження української мови та головні стадії її фонологічного розвитку, стали значним внеском в історичну фонологію.

Важливість звукозаписувальної техніки для використання її, зокрема, філологами підкреслив у своєму виступі відомий український літературо- та мовознавець, фольклорист та етнограф, один із засновників товариства «Просвіта» та «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» в Ужгороді Іван Панькевич (Панькевич І. Фонограф у службі лінгвістики // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 640–643*). Із трьох продемонстрованих типів фонографа (австрійського, німецького та французького) з'їзд рекомендував для Чеської академії наук фонограф французької фірми Pathé, представники якої прибули до Праги у вересні 1929 р., щоб приступити до реалізації проекту, який мав охопити й території тодішньої Підкарпатської Русі.

Слід зазначити, що української тематики на з'їзді так чи інакше торкалися й учені з інших країн. Зокрема, російський мовознавець Дмитро Бубрих у своїй доповіді «О взаимоотношениях русского и финских языков» відзначив велику різницю між фонологічними системами української і російської мов на противагу неймовірній близькості російської та мордовської фонології: «Звертає на себе увагу разюча близькість між великоруською і мордовською фонологічними системами. Мордовський консонантизм покоїться на тих же засадах, що і великоруський. Склад приголосних той же, що в великоруській мові, причому так само розрізняють і так само сформовані непалаталізовані і палаталізовані приголосні. Мордовський вокалізм спирається на ті само засади, що і великоруський. Мокшанська мова знає і голосні повного утворення, і голосні неповного утворення, що збігаються з південноруськими, причому з голосних повного утворення «о» і «е» на противагу «а», з одного боку, та «и», «у», «і» з другого, виступають тільки під наголосом. Близькість між мордовськими і великоруськими фонологічними системами не можна пояснити одним великоруським впливом. У процесі формування руських народностей брала участь складна взаємодія між групами, що розмовляли по-слов'янськи і не по-слов'янськи з відображенням цих взаємодій у мові» (Бубрих Д. О взаимоотношениях русского и финских языков // *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 454–457*).

Відмінностям окремих слов'янських мов, зокрема й української, був присвячений виступ російського славіста-україніста Миколи Дурново (Дурново Н. К вопросу о времени распада общеславянского языка //

Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 514–526). Учений так пояснює причини виникнення різних слов'янських мов з однієї праслов'янської: «Епохою розпаду загальнослов'янської мови слід вважати не епоху виникнення тих чи інших окремих рис, що характеризують окремі слов'янські мови або групи окремих мов, а епоху корінної перебудови звукової системи в окремих слов'янських мовах. Така перебудова настала тільки після так званого падіння глухих, що закінчився в різних слов'янських мовах в період часу між X і XIII ст., і була до значної міри викликана цим падінням. Ті діалектичні риси, які відрізняли одні слов'янські говори від інших ще до падіння глухих, тобто до X ст., були незначні і звукової єдності системи загальнослов'янської мови не порушували; морфологічна ж система всіх слов'янських мов була загалом одна і та сама».

Детальний аналіз фонетичних процесів східнослов'янських діалектів, зокрема й українських, здійснив російський лінгвіст, на той час викладач російської словесності університетів у Скоп'є та Загребі, Володимир Розов у доповіді «Еще о формулах tort, tolt, tert, telt» (Розов В. Еще о формулах tort, tolt, tert, telt // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 668–695).

До доповідей, присвячених взаємозв'язкам між слов'янськими мовами, належить виступ російського історика, юриста, на той час професора Російського юридичного факультету та члена Слов'янського інституту в Празі, Мстислава Шахматова (Шахматов М. Славянская идея у древнерусских книжников // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 383–390). У ньому, аналізуючи літописні зводи, вчений відзначає єдність «словенської мови» в її послідовних змінах у XV–XVI ст., пояснюючи цим тенденційність літописів і «Степенної книги».

Питання, дотичні до фольклорної та літературної українознавчої тематики, зокрема про роль та місце язичеського бога Перуна в слов'янському фольклорі, були розглянуті на з'їзді літературознавцем Миколою Державиним (Державин Н. Перун в славянском фольклоре // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 45–48).

Археолог Сергій Биковський, використовуючи археологічні матеріали як історичне джерело і досліджуючи суспільно-економічні відносини та історичний розвиток східних слов'ян, здійснив спробу довести свою гіпотезу про яфетичних предків східних слов'ян – киммерійців (Быковский С. Яфетический предок восточных славян – киммерийцы // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 476–484). Впливові видатної пам'ятки давньоруської літератури «Слова о полку Ігоревім» на західнослов'янську, зокрема польську та чеську, літератур-

ну традицію присвятив свою доповідь Богуміл Видра (Vydra B. «Slovo o polku Igoreve», jeho ohlasy a vlivy v literature polske a ceske // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 431–433). Цікавий погляд на питання спільної мисленнєвої конструкції і різносторонні відмінності слов'янських романтичних маніфестів польського поета А. Міцкевича та українського науковця М. Костомарова висловив Юзеф Голабек (Józef Gołabek) (Gołabek J. «Księgi narodu polskiego» Adama Mickiewicza i «Knyhy bytija ukrainskogo narodu» Mikolaja Kostomarowa // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 54–60).

Антоній Флоровський, дослідник історії слов'янських і сусідніх з ним народів, у своєму виступі на секції проаналізував легенди про трьох братів – родоначальників слов'янських народів – Чеха, Леха і Руса в Іллірії та про їхнє виселення і переселення в північні країни (Флоровский А. Легенда о Чехе, Лехе и Русе в истории славянских изучений // Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. – Praha, 1932. – S. 52–53). Для цієї мети вчений використовував східнослов'янські, чеські, польські, німецькі джерела, що допомогли йому по-новому висвітлити різні сторони чеського і східнослов'янського державного життя (історію російсько-чеської торгівлі, дослідження про єзуїтів, про Скорину та ін.).

Результати обговорення доповідей на літературно-історичній, лінгвістичній та педагогіко-дидактичній секціях були узагальнені в резолюції першого Міжнародного з'їзду слов'янських філологів. У ній, зокрема, йшлося про таке:

1) кожна слов'янська країна повинна укласти і систематично публікувати власну наукову літературно-історичну та етнографічну бібліографію. Бібліографія літературно-історичних та етнографічних праць, що стосується всіх слов'янських народів, повинна видаватися при Слов'янському інституті в Празі;

2) наукові інституції слов'янських країн повинні публікувати різні церковнослов'янські та старослов'янські тексти, видавати підручники з історії слов'янських літератур;

3) науковим установам під час транскрипції географічних назв, власних імен та цитування текстів зі слов'янських мов слід використовувати одну систему транслітерації, а під час дослідження мовних явищ – синхронічну і діахронічну методики;

4) визнано за необхідність скласти фонетичну абетку, в якій зміни артикуляції зубних, палаталізованих та шиплячих звуків повинні позначатися системою діакритичних знаків;

5) наголошено на необхідності записувати всі слов'янські мови та їх говори потужним фонографом для створення фонографічного архіву;

6) прийнято рішення про збирання топономастичного матеріалу та обрано відповідну комісію (представник від України – Мирон Кордуба);

7) постановлено скласти лінгвістичний атлас слов'янського світу і обрано комісію (представник від України – Петро Бузук);

8) вирішено, що з'їзди слов'янських філологів повинні перейти на постійну основу та відбуватися кожні 5 років.

Доповіді, виголошені на з'їзді, зокрема й українських славістів, були опубліковані в Збірнику праць слов'янських філологів (*Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, sv. 2. – Přednášky, Praha, 1932. – 1137 s.*).

Участь українських учених – фахівців з різних областей слов'янознавства – в Першому міжнародному з'їзді слов'янських філологів засвідчила високий рівень українського слов'янознавства, чимало видатних представників якого, на жаль, повинні були покинути Україну, проте не полишили своїх наукових студій і розвивали українську науку в Польщі, Чехії, Німеччині та інших державах світу.